

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТЕЙ В КОНТЕКСТІ КРИЗИ СУСПІЛЬНИХ НОРМ

Олександр ГУБЕНКО

УДК 159.92

Oleksandr Gubenko TYPOLOGIZATION OF PERSONALITY IN THE CONTEXT OF THE CRISIS OF SOCIAL REFORMS

Актуальність проблеми. Наявні складні обставини суспільного повсякдення часто формують людину, яка шукає свободи не у виконанні закону, а в його порушенні. В цих соціально напружених умовах виникають кілька психотипів особистості, що характеризуються поведінковими реакціями і діями, які знаходяться в конфлікті з нормативним полотном буденного життя соціуму.

Одну з класифікацій таких девіантних соціальних реакцій запропонував свого часу Роберт Кінг Мертон (1910–2003), який поклав в її концептуальне підґрунтя поняття **аномії**. Цьому поняттю надається велике значення в сучасній соціології та соціальній психології. В перекладі з давньогрецької мови “*anomos*” означає “беззаконний”, “такий, що поза нормою”, “некерований”. В суспільні науки цей термін увів французький соціолог Еміль Дюркгайм (1858–1917). Аномія – це такий стан суспільства, у якому значна частина громадян, знаючи про існування моральних і соціальних норм і законів, ставиться до них байдуже або негативно. Іншими словами, аномія описує порушення соціально-культурної інтеграції через відсутність чітко встановлених соціальних і культурних норм. Соціальна інтеграція існує тоді, коли члени суспільства надають важливого значення його нормам і керуються ними у своєму повсякденному житті. Натомість аномія розвивається тоді, коли суб’єкти громадянськості більше не бажають слідувати загальним нормам.

Аналіз досліджень та публікацій. Згідно з концепцією Дюркгайма, зростання злочинності та самогубств, інших форм девіантної поведінки (розлучень, алкоголізму) є наслід-

ком руйнування релігійних, сімейних і народних традицій та цінностей, тобто становить *аномію* як її результат чи підсумок. Поведінка особи таким чином багато в чому залежить від згуртованості та міцності суспільства. Водночас Дюркгайм був переконаний, що для сучасного йому капіталістичного суспільства аномія – це постійне (хронічне) явище.

Погляди французького соціолога суттєво розвинув американець Роберт Мертон. Якщо для Дюркгайма аномія була станом безнормності, то Мертон розглядав її як наслідок конфлікту офіційно проголошених цілей й законних та доступних засобів їх досягнення. Інакше кажучи, аномія виникає тоді, коли люди не можуть досягти законним шляхом цілей, які проголошені суспільством. У капіталістичному суспільстві до таких цілей належить матеріальний успіх та індивідуальне благополуччя. Якщо населенню законні засоби їхнього досягнення недоступні, то на його долю залишаються лише незаконні. Таких форм поведінки, які є девіантною реакцією на конфлікт соціальних норм, Мертон виокремлює п’ять [6]:

1. Конформізм як згода із цілями суспільства та засобами їх досягнення. До прикладу, молода людина, ставлячи перед собою мету – фінансовий успіх і вдаючись задля цього до конформності, досягає її законними шляхами: отримує гарну освіту, знаходить престижну роботу й успішно просувається кар’єрною драбиною.

2. Інновація як згода із суспільно схвалюваними цілями, але водночас відкидання соціально схвалюваних засобів їх досягнення. Тому “інноватор” використовує нові, здебіль-

Таблиця 1

Типологія аномічної поведінки особи залежно від схвалюваних соціальних цілей і засобів
(за Р. Мертоном)

Аномічні реакції особи	Схвалювані соціальні цілі	Схвалювані у суспільстві засоби
Конформізм	+	+
Інновація	+	–
Ритуалізм	–	+
Ретреатизм (втеча від дійсності)	–	–
Бунт	±	±

шого незаконні, засоби здобуття багатства, скажімо, займається рекетом, шантажем або здійснює так звані “злочини білих комірців” – розтрачує чужі гроші.

1. Ритуалізм як заперечення цілей даної культури, хоча й передбачає використання (іноді доведене до абсурду) соціально схвалених засобів. Бюрократ, фанатично відданий своїй справі, наполягає, щоб кожен бланк був підшитий у чотирьох примірниках. Урешті-решт він стає жертвою бюрократичної системи і стає алкоголіком з відчаю. Це стається тому, що забувається мета діяльності – для чого все це робиться. Також до проявів ритуалізму, передусім у науковій сфері, може бути віднесений такий стан у нормативній базі, коли занадто зростає кількість формальних вимог до оформлення наукової публікації, й тоді на виконання цих вимог витрачається більше часу, ніж на написання самої наукової роботи.

2. Ретреатизм як утеча від дійсності, що спостерігається тоді, коли людина одночасно відкидає і цілі, й соціально схвалювані засоби їх досягнення. Його яскравим проявом є маргінали – бродяги, алкоголіки, душевнохворі, наркомани та ін.

3. Бунт як відкидання і культурних цілей, і соціально схвалюваних засобів їх досягнення. Однак примітно, що він здійснює заміну старих цілей і засобів на нові, а тому передбачає створення нової ідеології, почасти революційної. Наприклад, система капіталістичної власності замінюється на соціалістичну, яку революціонер вважає більш легітимною, ніж існуюча.

Аномічні реакції, за концепцією Мертона, схематично подані у *табл. 1*, де “+” означає

прийняття, “–” – заперечення, “±” – відмова і заміна новими нормами.

Пропонована типологія цінна тим, що дає змогу відстежити вплив на соціальну поведінку внутрішніх суперечок нормативної системи. Але вона, як і будь-яка типологія, неповна. Зокрема, в ній не знайшли достатнього вираження суперечності, закладені у засоби досягнення цілей, зокрема, невідповідність між формальними та неформальними нормами, а також деякі інші аспекти. Скажімо, недостатньо повно проаналізовані типи поведінки, які виникають унаслідок ідентифікації людини із соціальним правилом, тобто не співвіднесений ступінь ідентичності особистості із нормою.

Мета і завдання дослідження. 1. Проаналізувати типи поведінки, пов’язані із суперечностями в нормативній системі суспільства. 2. Виокремити типи особистості, які формуються під впливом деформацій інституційно-нормативної системи, та проаналізувати засоби запобігання девіаціям соціальної поведінки шляхом розширення конструктивного поля соціальної творчості.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Порівняно із класифікацією поведінкових аномічних реакцій Мертона, у підґрунтя якої було покладено ставлення людини до суспільно прийнятних цілей та засобів їхнього досягнення, нами запропонована ще одна, додаткова підстава для класифікації типових аномічних реакцій, а саме **ставлення особи до формальних та неформальних норм** як до засобів власної соціальної поведінки. За цією ознакою є можливість виокремити такі узагальнені типові аномічні поведінкові реакції.¹

¹ Тоді, коли ці поведінкові реакції стають домінуючими у соціальній активності людини, доречно вести мову про соціально-психологічний тип особистості. Тому вважаємо за можливе в окремих випадках застосовувати обидва терміни: “типова поведінкова реакція” й “соціально-психологічний тип” як такі, що характеризують одне й теж явище.

1. **“Підпільна людина”**. Це тип особистості, яка у соціальній поведінці керується неформальними нормами й правилами, й відкидає формальні норми і закони. Вона живе у “тіньовому світі”, який регулюється неофіційними правилами і законами, часто протилежними офіційним та загальноприйнятим. Занурюючись у цей “тіньовий світ”, знаходить у ньому засоби як подолання законів офіційного світу, так і захист від них. До таких “неофіційних” контркультур, які є живильним середовищем для підпільної людини, здебільшого належать спільноти різного, іноді навіть протилежного, спрямування, причому як просоціальні, так і антисоціальні. Яскравими прикладами тут є революційні та політичні конспіративні організації, злочинний світ і мафіозні структури, тіньові економічні структури, молодіжні субкультури тощо.

2. **“Стоїк”**. Особистість, котра відкидає неформальні, тіньові норми й правила, які суперечать його етичним переконанням, і притримується правил морально-етичного кодексу, що складається з освоєних нею високих етичних принципів належної соціальної поведінки. Причому вона слідує правилам, не зважаючи на реальність, у якій неформальні правила є пануючими або, принаймні, впливовими. Така особистість вочевидь має спільне і відмінне із особою ритуалістсько-бюрократичного типу, поведінка якої також аналізується в роботах Мертона. В обох випадках маємо справу із людьми, які фанатично віддані своїй справі. Це справді в них спільне. А відмінне те, що бюрократ відданий незмінній нормі, а “стоїк” – нормі соціально-етичній. Останній є етичним ритуалістом, який обстоює моральні цінності й високу соціальну відповідальність у неморальному світі, іноді на шкоду власним інтересам. Переконаливим прикладом такої особистості може бути художній образ поліцейського інспектора Катан’я з відомого італійського телесеріалу “Спрут”, у якому розповідається про боротьбу поліцейського-одинака із фінансово-політичною мафією, що пустила глибокі корені у житті публічного суспільства.

3. **“Лицемір”**. Особа, яка живе за неформальними законами. Проте для того щоб сподобатись, щоб мати гарний вигляд перед навколишніми (наприклад, перед виборцями, якщо мовиться про лицеміра-політика), вона моделює, що дотримується всіх соціально прийнятних формальних правил. Соціальна маска “порядного” громадянина покликана

приховувати його “справжнє обличчя” і допомогти виконувати взятую на себе соціальну роль “добродійного” функціонера. В літературі цей типаж уособлений в образі Іудушки Головльова. У політиці “лицемірник” актуалізується напередодні виборів. Це тип близький до **протея** (див. нижче), котрий однак відмінний тим, що щиро не усвідомлює, наскільки його обличчя, яке він набув зараз, відрізняється від того, яким воно було в попередніх обставинах. Інакше кажучи, протей щоразу різний, хоча й щиро, тоді як лицемір одягає маску цілком свідомо.

4. **“Трюкач-ошуканець”**. Мовиться про особистість, яка спритно грає на суперечностях між формальними й неформальними нормами для того, щоб вводити в оману й ошукувати докільля задля задоволення власних меркантильних інтересів. При цьому вона не зупиняється перед порушенням будь-яких правил, виявляючи велику гнучкість і винахідливість у винайденні засобів обману. Якщо для “підпільної людини” в основному існують певні непорушні (неформальні) правила і норми (наприклад, “крадій у законі” живе “за поняттями”, тіньові ділки не підписують угод, але виконують усні домовленості), то для трюкача нема ніяких правил – ні формальних, ані неформальних, – які б він не порушив задля власного зиску. Загалом трюкацтво у певному сенсі – це збочена форма творчої соціальної поведінки людини. Але в цій поведінці її мета позбавлена конструктивного змісту, адже регресувала до форми егоїстичного самоствердження. До того ж мотивація такої поведінки несе лише прагматично-споживацькі імпульси, які заперечують будь-яку користь для інших людей. Творчий компонент унаслідок цього обмежується лише в одному – винахідливості у винайденні засобів обдурювання інших. Щонайперше про важливість і поширеність цього типажу в людській історії і культурі свідчить те, що К.Г. Юнг долучив архетип Трикстера (Трюкача) до переліку підсвідомих соціально-психологічних архетипів. Крім того, тип крутія-ошуканця знайшов своє відображення в багатьох персонажах російської, української та радянської літератур. Зокрема, це Голохвастов, Чічіков та їхні радянські літературні близнюки – привабливий пройдисвіт Остап Бендер і “підпільний мільйонер” Корейко... Воднораз цей генетичний, так би мовити, типаж нашої культури втілюється і в постатях реальних діячів бізнесу і політики (скажімо,

Типи особистості, обґрунтовані на співвідношенні формальних і неформальних норм

Тип особистості	Соціальні норми	
	Формальні	Неформальні
Підпільна людина	–	+
Стоїк	+	–
Лицемір	±	+
Трюкач	–	–

автора піраміди “МММ” Мавроді в Росії та деяких інших персонажів політичного й економічного життя).

Отже, нами проаналізовані чотири типи аномічних поведінкових реакцій, пов’язаних із суперечністю між формальними й неформальними нормами соціальної поведінки людини-громадянина. Схематично вони наведені у **табл. 2**, де “+” означає прийняття норм, “–” – їхнє заперечення, “±” – ситуативне ставлення (використання або заперечення залежно від ситуації).

Ще однією ознакою для класифікації типових аномічних реакцій може бути, на нашу думку, такий суттєвий аспект, як *міра ідентичності людини із образом свого “Я” та із соціальною нормою*. Як відомо, засвоєння особистістю норми у процесі соціалізації відіграє важливу роль у процесах становлення її ідентичності. Тому вивчимо можливі наслідки для особистісного й психосоціального розвитку тієї суперечливої інституційно-нормативної ситуації, коли людина стає перед дилемою, що виникає в аномічному суспільстві, а саме дилемою вибору між нормою, що суперечить її особистісним диспозиціям, та власним Я, яке при зіткненні з деформованою нормою натрапляє на небезпеку дезінтеграції та деформації. Тут, зважаючи на ступінь ідентифікації особи із власним образом Я та з нормою доречно виокремити два соціально-психологічні типи.

1. **“Протей”**. Ця людина фактично відмовляється від стійкого образу свого Я й ідентифікує себе з будь-якими, іноді протилежними, правилами і нормами, які на даний момент і в даній ситуації панують у соціумі або контактному соціальному довір’ї. У “протей” існують великі проблеми з власною ідентичністю, яка в нього дифузна, аморфна, нестійка. Міцне ядро, стрижень особистості відсутні. Він не має усталеного духовного обличчя, і змінює його залежно від обставин, впливу оточення, власної вигоди бути тим чи іншим. Сприяють

становленню зазначених рис умови нормативного хаосу, неузгодженості та амбівалентності інституційних норм. Звідси очевидно, що протейзм є аномічною реакцією на суперечливий, дезінтегрований характер соціального впливу на особистість.

2. **“Свавільна особистість”**. Ця персона ставить власне Я – свої бажання, примхи, егоїстичні інтереси – вище за будь-які норми і закони, живе за принципом сваволі, де закладені авторитарність та некерована імпульсивність. Свавільна людина відкидає стримуючі норми, будь-які обмеження і самообмеження. Її воля, не стримуючись регулятивною нормою, протистоїть волі інших людей. А оскільки вона відкидає обмеження, які накладаються законом, то намагається нав’язати свою волю іншим, сприймаючи чужу індивідуальність як перешкоду на шляху панування свого Я. Стосунки між свавільними людьми неминуче перетворюються у змагання всіх проти всіх без законів і правил, де перемагає найсильніший та найжорстокіший. Суспільство свавільних людей стає царством авторитарності, яке очолює диктатор. У контексті висловлюваного зрозуміло, що засобом проти розвитку сваволі з її негативними наслідками є самообмеження і добровільне підкорення особистості суспільним нормам, а також слідування надіндивідуальному вищому моральному закону. Саме це забезпечуватиме децентрацію особистості й обмежуватиме її егоїстичну сваволю. Віра людини в універсальний Моральний Закон – це перший крок у розвитку культури самообмеження і нормативної культури.

Отже, залежно від форми ідентифікації людини із образом власного Я та з нормою доречно визначити два типи аномічної соціально-психологічної поведінки й, відповідно, два типи особистості – *протей і свавільна особистість*. Перший, як було вже зазначено, відрізняється від другої тим, що “розчиняється” в нормі, відкидаючи власне Я. На

Таблиця 3

Типи особистості залежно від ступеня ідентифікації норми та образу Я

Тип особистості	Ідентифікація	
	Стійкий образ Я	Норма
Протей	–	+
Свавільна особистість	+	–

відміну від протей, свавільна особистість, навпаки, відкидає норми і гіпертрофує своє Я.

Проілюструємо це схематично у вигляді **таблиці (3)**, де “+” означає ідентифікацію з цим психологічним компонентом, “–” – відкидання цього компоненту.

Ще однією підставою для диференціації аномічних соціально-психологічних реакцій може бути спосіб заміни старої норми на нову, тобто спосіб перетворення норми, що характерне, за Мертоном, для **бунту**. Саме в бунті відбувається конструювання нової нормативно-інституційної системи соціуму, здійснюється нормотворчість. І тут є підстави виокремити *три типи бунтарів*.

1. Бунтар-нігіліст, котрий руйнує стару норму в ім'я повного знищення будь-яких норм. Його принцип: “Руйнування – справа творча!”. У сфері філософської ідеології прикладом такого нігіліста був творець філософії індивідуалістичного анархізму Макс Штірнер.

2. Бунтар-якобінець, який руйнує стару норму і дає загалу нову, насильно нав'язуючи її суспільству, яке до неї не готове, при цьому не зупиняючись ні перед якими жертвами й насильством. Яскравими взірцями цього типу “благодійників людства” можуть бути Робесп'єр, Ленін, Мао Цзе Дун.

3. Бунтар-реформатор, котрий не руйнує, а трансформує стару норму, поступово оновлюючи її. Переважно діє еволюційними ненасильницькими методами. Намагається запобігти жертвам і руйнівним наслідкам у процесі соціальної творчості. Видатними представниками даного типу були Махатма Ганді, російський імператор Олександр II.

Проілюструємо це **таблицею (4)**, де “+” означає утвердження норми, “–” – її руйнування, “±” – поступова зміна старої норми на нову. Останній тип соціального реформатора вочевидь є найбільш конструктивним і творчим, здатним створити громадянськи здорове й гуманістичне суспільство.

З огляду на ту велику історичну роль, яку відіграло бунтарство й пов'язаний з ним

соціальний утопізм у долі нашої Батьківщини, приділимо цьому феномену окрему увагу. Проаналізуємо деякі нормативно-етичні парадокси, властиві поведінці бунтаря, спираючись на *методологічну концепцію Г.О. Балла*, центровану на раціогуманістичних засадах вдосконалення етичної свідомості.

Щонайперше протестні соціальні дії бунтаря пов'язані з певною етичною нормативною специфікою, яка відзначається загостреним ставленням до моральної проблематики (принаймні, на рівні раціоналізації своєї поведінки). Бунтар – один з тих, охарактеризованих Георгієм Олексійовичем, діячів, яким властивий незадовільний стан функціонування етичної свідомості, що “знаходить вияв, зокрема, в обстоюванні багатьма філософами морального максималізму. З іншого боку, набагато більше діячів (включно з науковцями) відмахуються від моральних обмежень як від прикрих перешкод, що лише знижують успішність діяльності” [1, с. 18]. Бунтар, як правило, виправдовує свій бунт моральним максималізмом і пафосом ствердження добра проти суспільного зла. Але ці позиції, властиві бунтарю, парадоксальним чином призводять до морального нігілізму. Неможливість абсолютного добра у реальному житті веде до байдужості стосовно і добра, і зла! Як зауважує Георгій Балл, “моральний максималізм, який категорично відкидає будь-яке зло, є ірраціональним і не може бути послідовно реалізований [8]. Це має спонукати, однак, не до нігілістичного заперечення моральних пріоритетів, а до виваженої універсальної моральної настанови” [1, с. 9]. Усвідомлення неможливості абсолютного добра, на жаль, часто призводить до утвердження ненависті до життя, у якому зло є неминучим, бо, як наголошує проф. Балл, підтримуючи відому філософську тезу, добро й зло неподільно пов'язані онтологічно (у самому бутті). Коли логіка максималіста розгортається до кінця, то саме життя теж підлягає знищенню, тому що в ньому є зерна зла. Тому соціально-етичний максималізм бунтаря

Типи бунтарів, обґрунтовані на подвійній нормативній ідентифікації

Тип бунтаря	Ідентифікація	
	Стара норма	Нова норма
Нігіліст	–	–
Якобінець	–	+
Бунтар-реформатор	±	+

може призвести до знищення життя, тобто породжує нове зло, причому ще гірше, ніж те, яке було. Адже старий лад, хоча й містить зло, все ж припускав і життя таким, яким воно є (і в якому зло неминуче виникало, розвивалось й існувало, та було пов'язане із добром). А новий суспільний лад здебільшого ненавидить і знищує життя, котре завжди у своєму сутнісному лоні утримує якусь долю зла. Отож заради знищення зла породжується зло в небачених масштабах². Бунтар стає катом, тому що спокуса соціального ідеалу в його особі може породити царство смерті. Але, як влучно висловився Ганді, “сатану не можна вигнати з допомогою Сатани”.

Отже, констатуємо наявність своєрідного соціально-етичного циклу в розвитку бунтарської поведінки, коли етичний максималізм парадоксальним чином породжує аморальну ненависть до життя й посилює нігілізм, які ведуть до руйнування старого суспільства і величезних жертв у побудові нового, а це, своєю чергою, породжує нову хвилю морального обурення й новий бунт, на цей раз спрямований проти наслідків “первинного” бунту.

Однак можлива й інша щодо описаної еволюція бунтаря, інша, хоча теж не дуже конструктивна і не вельми творча. Бунтар, набуваючи соціального досвіду, з часом змінює свої погляди й усвідомлює неможливість утілення піднесених ідеалів у повсякдення. Він стає *реалістом із месіанським комплексом*, який починає із зверхністю і презирством ставитись до дійсності і людей, з огляду на те, що вони такі недосконалі. Очевидно забуваючи при цьому, що й він так само недосконалий, як і ті, кого він засуджує. Адже названий комплекс, будучи пов'язаний із зверхнім та негативним ставленням до “недосконалої дійсності і до обмежених, малоздібних обивателів, які позбавлені високих ідеалів і мало-

духовні”, перетворюються в бунтаря у презирство до людства й цинізм, коли він перестає бунтувати. Це саме позиція Великого Інквізитора у відомому творі Достоєвського, котрий не тільки капітулює перед непереборним злом, а навіть стає його адептом і першим учнем, зберігаючи зверхню позицію стосовно менш інтелектуальних і більш простих смертних. Примирення його з дійсністю відбувається у вигляді агресивного захисту її такою, яка вона є, захисту “вічних підвалин” суспільства від еретиків і бунтарів, себто тих самих типажів, яким він, можливо, сам був свого часу. Він не лише перестає боротися за піднесення людини, але й стає на перепоні спробам такого піднесення, виправдовуючи таку позицію вродженою недосконалістю людської природи. У цьому зв'язку Віктор Франкл писав: “Якщо ми розглядаємо людину такою, якою вона є, то робимо її тільки гіршою. Але якщо ми роздивляємось її з більш піднесеного погляду, то отримуємо людину такою, якою вона повинна бути”. І так і треба робити – дивитись на людину піднесено, не надаючи вирішальної вагомості раціональним фактам і негативному досвіду, які начебто свідчать про зворотне, про те, що людина скоріше невикорінено недосконала й обмежена, ніж гармонійна і шляхетна.

З огляду на всі вищенаведені негативні наслідки максималізму, властивого бунтарю-якобінцю, пропонуємо висвітлити інший, більш конструктивний і творчий, тип бунтарства – реформаторського спрямування (див. **табл. 4**). Бунтар-реформатор не відмовляється від завдання перетворити суспільну дійсність, але відмовляється від етичного максималізму як принципу зовнішньої перетворювальної дії (хоча може зберігати максималістські настановлення стосовно самого себе), і тому займає більш реалістичну й помірковану позицію, аніж бунтар-якобінець. Він припускає можливість співіснування, компромісів між

² Яскравим історичним прикладом такого масового знищення життя мільйонів людей заради спотвореного соціального ідеалу був режим Пол Пота у Кампучії.

добрим і злом, й намагається балансувати між ними. За Г.О. Баллом, “раціогуманістичний підхід відкидає як моральний (і взагалі ціннісний) максималізм, так і моральний (і ціннісний) нігілізм” [1, с. 18]. Це відповідає логічній істині, за якою “непраота одних не обов’язково тягне за собою правоту інших” [Там само].

Раціогуманізм як стратегія філософського методологування в науковій творчості Георгія Балла [1] шукає оптимальне поєднання протилежностей у житті, не стає на шлях знищення однієї з протилежностей на користь абсолютного утвердження іншої. Та й діалектично це неможливо. А якщо таке й відбувається, то стає неминучим відкочування соціальної системи назад, або її деформація чи загибель. Розвиток соціосистеми має місце, коли результатом боротьби протилежностей стає їх синтез та перехід на новий рівень – метасистемності, коли відбувається зняття протилежностей (термін Г. Гегеля), тобто зберігається позитивне, що в них є, і відкидається віджите. З іншого боку, що неодноразово підкреслював Г.О. Балл, раціоналістичний підхід теж не є всеохватним, та й не завжди взірцем для соціально значущих учинків можуть бути раціональні аргументи. “Якнайбільше спирання у визначенні засад етично обґрунтованої соціальної поведінки на раціональний аналіз, – стверджує він, – не виключає визнання обмеженості його можливостей у розв’язанні конкретних етичних колізій, особливо за нагальної важливості здійснення в напруженій ситуації оптимального вчинку. Тоді стає у нагоді людське сумління, що є формою інтуїції, базованою на особистісній моралі”³. Голос сумління, моральна інтуїція й етичні принципи в окремих випадках можуть бути важливішими за раціональні аргументи.

Наводячи приклад з Легендою про Великого Інквізитора, Г.О. Балл звернув увагу на те, яким чином відповів ув’язнений Христос на раціональні аргументи Великого Інквізитора про недосконалість людства й недостойність його бути вільним. Це були аргументи адепта й “захисника християнської віри”, який наказав узяти свого Бога під варту, коли він зійшов на Землю. У відповідь на його цілком раціональні й реалістичні зауваження щодо недосконалої природи людини, з огляду на

яку Христос не має права приходити до людства й дарувати йому свободу (аргументи, з якими Зигмунд Фройд як знавець людської природи й апологет підсвідомих тваринних підвалин психіки, мабуть би, погодився), Ісус поцілував свого ката в уста. Тобто, на думку Г.О. Балла⁴, максимальна любов трансцендує нестачу раціональних аргументів.

ВИСНОВКИ

1. Наведені вище міркування щодо аномічних соціально-психологічних реакцій стосуються загальнолюдських проявів інституційно-нормативних порушень. Однак очевидно, що існує й певна українська специфіка прояву аномічної поведінки. Скажімо, вкрай актуальним для України є вивчення того відбитку, який накладають на соціально-психологічні та соціально-економічні процеси такі антропологічні типи, як “підпільна людина”, “трюкач” і “свавільна особистість”. Водночас потребують вивчення загрози, пов’язані із можливістю виникнення нігілістичного й насильницького бунтарства.

2. З усього вищесказаного витікає та величезна роль, яку відіграє у житті суспільства норма і такий прояв її дії, як захищеність людини законом. Для того щоб норма і закон справді захищали інтереси особистості та її свободу, не провокували патологічної соціальної поведінки і блокували зловживання, вони мають бути прозорими і справедливим, мати всезагальну дію й однозначне тлумачення, гармонійно і збалансовано поєднувати державні, громадські та особисті інтереси.

3. Вихід із кризи суспільних норм вбачається у реформаторських зусиллях, спрямованих на творчість у сфері соціального нормування, яка сприяє конструктивній трансформації нормативної бази й одночасно уникає нігілізму та максималізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балл Г.О. Раціогуманістичний підхід до визначення засад ціннісно налаштованої соціальної поведінки / Г.О. Балл // Психологія і особистість. – 2015. – № 2(8) – Ч. 1. – С. 6–22.
2. Головаха Е.И. Социальное безумие: история, теория и современная практика / Е.И. Головаха, Н.В. Панина. – К.: Абрис, 1994. – 168 с.

³ Цитую тези доповіді Г.О. Балла “Раціогуманістичні засади вдосконалення етичної свідомості”, проголошеної на методологічному семінарі в Інституті психології імені Г.С. Костюка 2 червня 2016 р. (див. <http://naps.gov.ua>).

⁴ Висловлену в тій самій доповіді.

3. Косалс Л.Я. Социология перехода к рынку в России / Л.Я. Косалс, Р.В. Рывкина. – М., 1998.

4. Лебон Г. Психология народов и масс / Гюстав Лебон. – СПб., 1995. – 311 с.

5. Мертон Р. Социальная структура и аномия / Р. Мертон // Социология преступности. Современные буржуазные теории : перевод с франц. – М.: Прогресс, 1966. – 313 с.

REFERENCES

1. Ball H.O. Raciohumanistychnyj pidxid do vyznachennya zasad cinnisno nalashтовanoi social'noyi povedinky / O.H. Ball // *Psycholohiya i osobystist*". – 2015. – № 2(8). – Ch. 1. – S. 6–22 [In Ukrainian].

2. Holovaxa E.Y. Socyal'noe bezumye: ystoryya, teoryya y sovremennaya praktyka / E.Y. Holovaxa, N.V. Panyna. – K.: Abrys, 1994. – 168 s. [In Russian].

3. Kosals L.Ya. Socyolohyya perexoda k rinku v Rossyy / L.Ya. Kosals, R.V. Rivkyna. – M., 1998 [In Russian].

4. Lebon H. Psycholohyya narodov y mass/ Hyustav Lebon. – Sankt-Peterburh, 1995. – 311 s. [In Russian].

5. Merton R. Socyal'naya struktura y anomiya / R. Merton // *Socyolohyya prestupnosti. Sovremennye burzhuaznye teoryy. Perevod s franc.* – Moskva: Prohress 1966. – 313 s. [In Russian].

АННОТАЦІЯ

Губенко Олександр Володимирович.

Типологізація особистостей в контексті кризи суспільних норм.

У статті висвітлюється проблема нормативної кризи в суспільстві. Зокрема, аналізується протиріччя між формальними і неформальними суспільними нормами та наслідки, які з цього витікають для поведінки людини. Задіюється теорія аномічних розладів Дюркгайма та Мертона. Досліджуються аномічні порушення та розглядаються типи особистості, що формуються внаслідок цих кризових суспільних аномалій. Так, висвітлюються такі соціально-психологічні типи, як "підпільна людина", "трюкач" та деякі інші. Наголошується на важливості запобігання девіаціям повсякденної поведінки громадян шляхом долучення їх до соціальної творчості.

Ключові слова: особистість, аномічні порушення, суспільна норма, теорія аномічних розладів, Е. Дюркгайм, Р. Мертон, криза суспільних норм, соціальна творчість.

АННОТАЦИЯ

Губенко Александр Владимирович.

Типологизация личностей в контексте кризиса общественных норм.

В статье освещается проблема нормативного кризиса в обществе. В частности, анализируется противоречие между формальными и неформальными общественными нормами и последствия, вытекающие из этого противоречия для поведения людей. Привлекается теория аномических расстройств Дюркгейма и Мертона. Исследуются аномические нарушения и рассматриваются типы личности, формирующиеся под влиянием этих социальных аномалий. Отдельно освещаются такие социально-психологические типы, как "подпольный человек", "трюкач" и некоторые другие. Указывается на необходимость профилактики и предотвращения некоторых девиаций социального поведения путем социального творчества.

Ключевые слова: личность, аномические расстройства, общественная норма, теория аномических расстройств, Э. Дюркгейм, Р. Мертон, кризис общественных норм, социальное творчество.

ANNOTATION

Gubenko Oleksandr.

Typologization of personality in the context of the crisis of social reforms.

The article informs about the problem of the normative crisis in society. In particular, there is analyzed the contradiction between formal and informal public rate, and consequences, resulting thereof contradictions for behavior of the people. For analysis of the problem is attracted the theory of anomic frustrations of Durkheim and Merton. The article is researched the anomic breaches and there are considered types of personalities, forming under influence these social anomalies. In particular, there is analyzed such types of personalities as "underground man", "trickster" and some other. It is indicated on need of preventions some deviations of social behavior.

Key words: anomic frustrations, social norm, theory of anomic frustrations of Durkheim and Merton, crisis of social norms.

Надійшла до редакції 12.05.2017.

Підписана до друку 28.05.2017.

Бібліографічний опис для цитування:

Губенко О. Типологізація особистостей в контексті кризи суспільних норм / Олександр Губенко // Психологія і суспільство. – 2017. – №2. – С. 119–126.